

АНОТАЦІЯ

Білоус К.С. Правове регулювання підготовки до звільнення засуджених до позбавлення волі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, НАПрН України, Харків, 2023.

Дисертацію присвячено аналізу теоретико-правових засад і практичних аспектів функціонування інституту підготовки до звільнення засуджених до позбавлення волі, дослідженню його сучасного стану, проблем і шляхів розвитку.

На основі виокремлення підходів до вивчення інституту підготовки засуджених до звільнення репрезентовано власне бачення сутності цього інституту та його складових. Сформульовано авторське визначення поняття «підготовка засуджених до звільнення» – система заходів, здійснюваних установами виконання покарання з першого дня відбування покарання, а на завершальному етапі у взаємодії з органами пробації та суб'єктами соціального патронажу, спрямованих на полегшення реінтеграції засуджених після звільнення з місць позбавлення волі, шляхом створення для цього об'єктивних та суб'єктивних передумов.

У дисертації розкрито зміст понять «виправлення», «ресоціалізація», «соціальна адаптація», «реабілітація» та «реінтеграція» як мети підготовки засуджених до звільнення. Аргументовано, що не існує зовнішніх достовірних критеріїв для встановлення наявності й визначення істинності такого результату. З огляду на це запропоновано метою підготовки засуджених до звільнення визнати полегшення їхньої реінтеграції в суспільство. Наголошено, що при підготовці засуджених до звільнення коректніше вести мову не про безпосередню практичну реінтеграцію, а про підготовку до неї, про створення об'єктивних і суб'єктивних передумов для

неї, оскільки про практичну реалізацію процесу реінтеграції може йтися лише при безпосередньому перебуванні людини в суспільстві.

На основі проведеного порівняльного аналізу кримінально-виконавчого законодавства України та міжнародних стандартів, а саме ЄТП та Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), виявлено різне бачення термінів підготовки засуджених до звільнення. Підтримано позицію, відповідно до якої підготовка засуджених до звільнення має починатися з першого дня відбування покарання і здійснюватися персоналом установ виконання покарання протягом усього строку позбавлення волі. Запропоновано законодавчо визначений строк у три місяці розглядати як завершальний етап підготовки засуджених до звільнення та початок взаємодії з органами пробації та суб'єктами соціального патронажу.

Спираючись на результати проведеного порівняльного аналізу кримінально-виконавчого законодавства України та міжнародних стандартів, з'ясовано, що сутність режиму декларується в них кардинально різним чином. Підтримано позицію, відповідно до якої проблема захисту суспільства від злочинів може бути вирішена лише в тому випадку, якщо ізоляція використовується для забезпечення полегшення реінтеграції засуджених в суспільство після звільнення. Наголошено, що режим розуміється як правила поводження з ув'язненими і передбачає збалансовану програму заходів, що, у свою чергу, має включати в себе план виконання вироку суду і стратегію підготовки до звільнення.

Завдяки вивченню положень ЄТП, Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), Рекомендацій CM/Rec (2010)¹ Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію, виявлено, що крім підготовки до звільнення, яка має починатися з першого дня відбування покарання і проводитися протягом усього строку виконання вироку суду, існує ще й посттюремна допомога для завершення такої підготовки на

практиці, надання якої покладено на уповноважені органи з питань пробації. На основі проведеного аналізу коментаря розробників Правил Ради Європи про пробацію й неофіційного їх перекладу українською мовою, обґрунтовано, що багато понять, які використовуються в Правилах Ради Європи про пробацію, мають зовсім інше значення, насамперед це стосується таких понять, як «supervision», «control», «resettlement» та «aftercare». Наголошено на необхідності вживання цих понять мовою оригіналу за відсутності офіційного перекладу Правил про пробацію українською мовою. Запропоновано власне бачення змісту термінів «resettlement» та «aftercare». Констатовано, що координація усього процесу реінтеграції одним органом на сьогоdnішньому етапі розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи є неможливою, а має полягати у передачі таких повноважень від персоналу органів УВП до уповноваженого органу з питань пробації. Доведено необхідність чіткого поділу функцій УВП й органів пробації, оскільки вступ останніх в пенітенціарний процес не повинен підміняти ту роботу з підготовки засуджених до звільнення, яка має здійснюватися персоналом УВП з моменту прибуття засудженого в УВП і тривати протягом усього строку позбавлення волі. Запропоновано, по-перше, діяльність із постпенітенціарної допомоги органами пробації провадити лише на добровільних засадах з отриманням від правопорушника письмової згоди, по-друге, строк постпенітенціарної пробації розподіляти залежно від тяжкості вчиненого злочину. Так, для нетяжких злочинів такий строк встановлено від 6 місяців до 1 року, для тяжких та особливо тяжких злочинів - від 1 до 3-х років. Доведено, що обрання строків від одного до трьох років зумовлене найбільш «рецидивонебезпечним» характером вчинених діянь, оскільки залежно від тяжкості злочину і строку кримінального покарання підвищується ризик вчинення правопорушниками нового злочину після звільнення.

Проаналізовано сучасний стан підготовки засуджених до звільнення. Встановлено, що правова регламентація цього процесу має значну

формалізованість та абстрактність, а це призводить до виникнення проблем на етапі правозастосування і позначається на ефективності існуючого на сьогодні процесу підготовки засуджених до звільнення. Так, більшість респондентів, які взяли участь у соціологічному опитуванні, вважає за необхідне переглянути існуючий на сьогодні процес підготовки засуджених до звільнення. Крім того, з'ясовано, що недостатня ефективність, на думку респондентів, пояснюється неготовністю суспільства приймати колишніх засуджених після їх звільнення, відсутністю, або слабкою взаємодією між органами й установами, які беруть участь у підготовці засуджених до звільнення, й невідомістю механізмів такої підготовки. Виявлено, що серед ключових проблем, із якими стикаються засуджені, працевлаштування і відсутність житла. Наголошено, що ситуативний вплив на механізми вирішення цих проблем не приведе до їх вирішення. Для нівелювання окресленої проблеми має бути застосований комплексний підхід. Запропоновано модель вирішення таких проблем: зміна механізмів - зміна ставлення - поліпшення координації та співпраці. Обґрунтовано, що першочерговим завданням на шляху до реалізації цієї моделі має бути переформатування процесу підготовки до звільнення і приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

Проаналізовано роль, по-перше, некомерційних організацій у підготовці до звільнення й подальшій реінтеграції засуджених до позбавлення волі, по-друге, суспільства в процесі реінтеграції засуджених й осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, по-третє, самих засуджених в процесі їх підготовки до звільнення з місць позбавлення волі й подальшій реінтеграції. Запропоновано при підготовці до звільнення й на постпенітенціарному етапі застосовувати принцип «рівний-рівному». Наголошено, що УВП є відображенням суспільства (вони значною мірою віддзеркалюють цінності країни й суспільства), тому неможливо змінити атмосферу в УВП не змінивши при цьому атмосфери в суспільстві. Проаналізовано вплив стигматизації під час та після позбавлення волі, а

також запропоновано заходи з її подолання. Доведено, що завдяки використанню в процесі підготовки засуджених до звільнення індивідуального підходу головним джерелом активності виступає сам засуджений. Це пояснюється насамперед тим, що складання персоналом УВП збалансованої програми заходів, що включає в себе план виконання вироку суду і стратегію підготовки до звільнення, здійснюється за безпосередньої участі самого засудженого шляхом врахування всіх його індивідуальних потреб. Крім того, запропоноване введення постпенітенціарної пробації («aftercare») передбачає здійснення такої діяльності на добровільних засадах (здійснюється за наявності письмової згоди засудженого), що також вимагає від особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі, активної участі. Констатовано, що процес підготовки до звільнення зокрема й реінтеграція в цілому без активної участі засудженого не вартують майже нічого. Обґрунтовано, що більшості засуджених потрібен початковий імпульс для того, аби почати мислити в бік підготовки до звільнення й реінтеграції. Запропоновано до початкових реінтеграційних чинників відносити: залучення осіб за принципом «рівний-рівному», поєднання такої діяльності з роботою психолога та співпрацею із близькими родичами засудженого для того, аби наголосити на їх важливості у житті засудженого і полегшенні його реінтеграції при постійному спілкуванні з рідними. Проаналізовано роль тюрем за міжнародними стандартами і роль вітчизняних УВП в процесі підготовки засуджених до звільнення та їх подальшій реінтеграції. Встановлено, що тюремне ув'язнення не дорівнює позбавленню волі, тюрма ≠ виправній колонії, індивідуальне житлове приміщення ≠ індивідуальному спальному місцю, режим за ЄТП ≠ режиму за кримінально-виконавчим законодавством України, підготовка засуджених до звільнення за ЄТП ≠ підготовці засуджених до звільнення за Кримінально-виконавчим законодавством України. Обґрунтовано, що концепція тюремного менеджменту, передбачена ЄТП, потребує її повного перейняття до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, адже

перейняття якихось її частин не дасть бажаного результату, буде логічно незавершеним, продовжить практику некоректних запозичень і видимість відповідності європейським стандартам.

Запропоновано застосовувати системний підхід при вирішенні питання реінтеграції в цілому й підготовки засуджених до звільнення зокрема. Наголошено, що змінення процесу функціонування окремих елементів підготовки засуджених до звільнення буде недієвим і не дасть бажаних результатів, через що такі зміни матимуть тимчасовий характер. Лише повне переформатування системи відповідно до європейських стандартів та ефективна взаємодія в процесі реінтеграції може стати дієвим механізмом.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі на певний строк, виправна колонія, установа виконання покарання, персонал, відбування покарання, режим, поводження із засудженими, пробація, підготовка до звільнення, суспільство, судимість, міжнародні стандарти, виправлення і ресоціалізація, реінтеграція.